

СИЛАБУС

КЛІНІЧНА ТОПОГРАФІЧНА АНАТОМІЯ В РЕАБІЛІТОЛОГІЇ

(назва навчальної дисципліни)

Вибіркова дисципліна

(дисципліна обов'язкова/ вибіркова)

рівень вищої освіти
галузь знань
спеціальність

перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
22 «Охорона здоров'я»
227 «Терапія та реабілітація»

кваліфікація освітня

бакалавр терапії та реабілітації
за спеціалізацією 227.02 Ерготерапія

освітньо-професійна програма
форма навчання
курс(и) та семестр(и) вивчення навчальної
дисципліни

«Фізична терапія, ерготерапія»
денна
ІІІ курс, V семестр

ДАНІ ПРО ВИКЛАДАЧІВ, ЯКІ ВИКЛАДАЮТЬ НАВЧАЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ

Прізвище, ім'я, по батькові викладача (викладачів), науковий ступінь, учене звання	Білаш Сергій Михайлович, доктор біологічних наук, професор; Коптев Михайло Миколайович, кандидат медичних наук, доцент
Профайл викладача (викладачів)	https://klanatomy.pdmu.edu.ua/team
Контактний телефон	60-96-12
E-mail:	klanatomy@pdmu.edu.ua
Сторінка кафедри на сайті ПДМУ	https://klanatomy.pdmu.edu.ua/

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Обсяг навчальної дисципліни (модуля)

Кількість кредитів / годин – 3/90, із них:

Лекції (год.) – 0

Практичні заняття (год.) – 48

Самостійна робота (год.) – 42

Вид контролю: залік

Політика навчальної дисципліни

Політика навчальної дисципліни визначається системою вимог, які викладач пред'являє до студента при вивченні дисципліни та ґрунтується на засадах академічної доброчесності. Вимоги стосуються відвідування занять (неприпустимість пропусків, запізньовань і т.п.); правил поведінки на заняттях (активна участь, виконання необхідного мінімуму навчальної роботи, відключення телефонів, дотримання встановленої форми одягу в навчальній операційній та ін.); заохочень та стягнень (за що можуть нараховуватися або відніматися бали і т.п.).

Політика навчальної дисципліни вибудовується з урахуванням норм законодавства України щодо академічної доброчесності, Статуту та положень ПДМУ й інших нормативних документів.

При організації освітнього процесу в ПДМУ студенти, викладачі діють відповідно до:

Положення про організацію освітнього процесу в Полтавському державному медичному університеті;

Положення про академічну доброчесність здобувачів вищої освіти та співробітників Полтавського державного медичного університету;

Правил внутрішнього розпорядку для студентів Полтавського державного медичного університету;

Положення про організацію та методику проведення оцінювання навчальної діяльності здобувачів вищої освіти в Полтавському державному медичному університеті;

Положення про організацію самостійної роботи студентів в Полтавському державному медичному університеті;

Положення про відпрацювання пропущених занять і незадовільних оцінок здобувачами вищої освіти Полтавського державного медичного університету;

Положення про порядок формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачами освіти ПДМУ (<https://www.pdmu.edu.ua/n-process/department-npr/normativni-dokumenti>).

Опис навчальної дисципліни

Для бакалавра спеціальності 227 «Терапія та реабілітація» клінічна топографічна анатомія в реабілітології є адаптованою до практичних потреб класичною моделлю університетського курсу, який передбачає набуття кожним студентом знань у світлі природничо-наукових уявлень про будову і функції організму людини в цілому та за ділянковим принципом, вміння використовувати набуті знання при подальшому вивченні інших фундаментальних медико-біологічних наук та у практичній діяльності.

Пререквізити і постреквізити навчальної дисципліни (міждисциплінарні зв'язки)

Пререквізити: Дисципліна «Клінічна топографічна анатомія в реабілітології» базується на вивченні анатомії та фізіології людини, основ латинської мови з медичною термінологією, української мови (за професійним спрямуванням).

Постреквізити: Дисципліна «Клінічна топографічна анатомія в реабілітології» закладає основи для вивчення студентами основ патології, внутрішніх та хірургічних хвороб, травматології та ортопедії, масажних терапевтичних технік.

Мета та завдання навчальної дисципліни:

Метою викладання навчальної дисципліни є формування цілісного уявлення про будову, форму, взаємне розміщення, індивідуальні та вікові морфологічні особливості органів та їх систем в окремих ділянках тіла людини.

Основними завданнями вивчення дисципліни є формування системи знань професійних умінь та практичних навичок, що складають основу майбутньої професійної діяльності у галузі фізичної терапії, ерготерапії.

Компетентності та результати навчання згідно з освітньо-професійною програмою, формуванню яких сприяє дисципліна:

Інтегральна:

Здатність вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, пов'язані з ерготерапією, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, із застосуванням положень, теорій та методів медико-біологічних, соціальних, психолого-педагогічних наук.

Загальні:

- Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- Навички міжособистісної взаємодії.
- Здатність працювати в команді.

- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

Спеціальні:

- Здатність аналізувати будову, нормальний та індивідуальний розвиток людського організму та його рухові функції.

Результати навчання для дисципліни:

Програмні результати навчання, досягненню яких сприяє дисципліна:

- Застосовувати у професійній діяльності знання біологічних, медичних, педагогічних та психосоціальних аспектів ерготерапії.
- Застосовувати сучасні науково-доказові дані у професійній діяльності.

По завершенню вивчення навчальної дисципліни студенти повинні знати:

- форму та будову органів та систем органів;
- взаємне розміщення органів, судин та нервів у різних ділянках тіла, що має велике значення для реабілітології;
- вікові та статеві аспекти анатомічних особливостей індивідуального розвитку людини на різних етапах онтогенезу.

вміти:

- демонструвати і описувати анатомічну будову органів, систем органів людини;
- визначати на анатомічних препаратах топографо-анатомічні взаємовідношення органів і систем органів людини;
- оцінювати вікові, статеві та індивідуальні особливості будови органів людини;
- оцінювати вплив соціальних умов та праці на розвиток і будову організму людини.

Тематичний план лекцій (за модулями) із зазначенням основних питань, що розглядаються на лекції

Лекційних занять навчальною програмою не передбачено

Тематичний план практичних занять за модулями і змістовими модулями із зазначенням основних питань, що розглядаються на практичному занятті

№ з/п	Тема	Кільк. годин
<i>Модуль 1. Клінічна топографічна анатомія в реабілітології</i>		
<i>Змістовий модуль 1. Вступ у клінічну топографічну анатомію. Клінічна анатомія голови та шиї</i>		
1	Вступне заняття. Вступ у клінічну топографічну анатомію. Визначення і завдання клінічної топографічної анатомії. Історія розвитку дисципліни. Методи топографоанатомічного дослідження.	2

2	Клінічна анатомія ділянок склепіння черепа. Шари лобно-тім'яно-потиличної, скроневої та ділянки соскоподібного відростка. Кровопостачання та іннервація м'яких тканин склепіння черепа. Трепанаційний трикутник Шипо.	2
3	Клінічна анатомія основи черепа. Топографія зовнішньої та внутрішньої основи черепа. Мозкові оболонки, міжоболонкові простори та синуси твердої оболонки мозку. Схема краніоцеребральної топографії (Кронлейна-Брюсової, Егорова).	2
4	Клінічна анатомія бічного відділу лиця, її значення в реабілітології. Клінічна анатомія ділянок бічного відділу голови. Клінічна анатомія привушної слинної залози. Клінічна анатомія клітковинних просторів глибокої (міжщелепної) ділянки лиця. Кровопостачання, особливості венозної системи лиця, лімфовідтік.	2
5	Клінічна анатомія переднього відділу лиця, її значення в реабілітології. Клінічна анатомія очноямкової ділянки. Клінічна анатомія ділянки носа. Приноскові пазухи. Клінічна анатомія присінка та власне порожнини рота. Топографічна анатомія зубів. Клінічна анатомія язика. Клінічна анатомія дна порожнини рота. Топографічна анатомія лицевого нерва та його гілок. Топографічна анатомія трійчастого нерва та його гілок.	2
6	Клінічна анатомія ділянок шиї, її значення в реабілітології. Клінічна анатомія ділянок шиї. Фасції, клітковинні простори шиї. Препарування зовнішньої і загальної сонних артерій.	2
7	Клінічна анатомія органів шиї. Клінічна анатомія гортані. Клінічна анатомія трахеї. Клінічна анатомія стравоходу. Клінічна анатомія щитоподібної залози. Анатомічне препарування трахеї та гортані.	
Змістовий модуль 2. Клінічна анатомія тулуба		
8	Клінічна анатомія переднього відділу грудної стінки, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія переднього відділу грудної стінки, її шари, м'язи, клітковинні простори, кровопостачання та іннервація, шляхи поширення гнійно-запальних процесів. Клінічна анатомія молочної залози. Анатомо-фізіологічні особливості ділянки в дитячому та старечому віці.	2
9	Клінічна анатомія заднього відділу грудної стінки, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія заднього відділу грудної стінки, її шари, м'язи, фасції, клітковинні простори, кровопостачання та іннервація, шляхи поширення гнійно-запальних процесів.	2

10	Клінічна анатомія грудної порожнини. Легені та плевра. Топографічна анатомія грудної порожнини. Легені: топографія, зовнішня будова. Ворота легень. Корінь легені і його компоненти. Частки, сегменти легень. Кровоносна система легень. Рентгенанатомія трахеї, бронхів, легень. Вікові особливості легень. Плевра. Пристінкова плевра і її топографічні частини. Нутрощева плевра. Плевральна порожнина: вміст, заутки, їх функціональне значення. Проекція плевральних мішків на стінки грудної порожнини.	2
11	Клінічна анатомія грудної порожнини. Середостіння та серце. Середостіння: визначення, межі. Органи переднього середостіння. Органи заднього середостіння. Топографія серця. Форма, положення серця. Зовнішня будова серця. Камери серця: їх будова. Клапани серця. Будова стінки серця: ендокард, міокард, епікард. Артерії і вени серця. Осердя, його будова, осердна порожнина, вміст, пазухи. Проекція меж серця і клапанів на передню стінку грудної порожнини. Вікова анатомія серця.	2
12	Клінічна анатомія передньо-бічної стінки живота, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія передньо-бічної стінки живота. Поняття грижі. Грижі передньо-бічної стінки живота. Пахвинна ділянка, пахвинний канал і пахвинний проміжок. Клінічна анатомія природженої, ущемленої і ковзної грижі. Топографія стегового каналу. Клінічна анатомія стегових, пупкових грижі і грижі білої лінії живота.	2
13	Клінічна анатомія черевної порожнини. Очеревина. Топографія черевної порожнини. Відношення очеревини до органів черевної порожнини. Сумки, канали, кишені, синуси черевної порожнини.	2
14	Клінічна анатомія органів верхнього поверху черевної порожнини. Топографічна анатомія шлунка, печінки, жовчного міхура, жовчних шляхів. Вікові особливості топографії органів верхнього поверху черевної порожнини.	2
15	Клінічна анатомія органів нижнього поверху черевної порожнини. Топографічна анатомія тонкої і товстої кишок, червоподібного відростка, підшлункової залози та селезінки. Вікові особливості топографії органів нижнього поверху черевної порожнини.	2
16	Клінічна анатомія поперекової ділянки та заочеревинного простору, її значення в реабілітології. Топографія поперекової ділянки та заочеревинного простору. Шари, фасції, клітковинні простори. Поперековий трикутник. Топографія органів заочеревинного простору. Нирки. Надниркові залози. Сечоводи. Вікові особливості	2

	топографії органів за очеревинного простору.	
17	Клінічна анатомія хребта, спинного мозку і його оболонок, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія хребта, спинного мозку і його оболонок. Сегментарна будова спинного мозку. Вікові особливості топографії та будови хребта і спинного мозку.	2
18	Клінічна анатомія малого таза, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія таза. Фасції і клітковинні простори таза. Клінічна анатомія органів малого таза: пряма кишка, сечовий міхур, статеві органи. Вікові і статеві особливості топографічної анатомії таза.	
Змістовий модуль 3. Кровоносна, нервова системи й органи чуття людини у симуляційних технологіях		Клінічн
19	Клінічна анатомія надпліччя та плеча, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія надпліччя та плеча. Шляхи поширення гнійних процесів. Проекційні лінії пахвової, підключичної, плечової артерій. Проекції плечового нервового сплетення, променевого, серединного та ліктьового нервів.	2
20	Клінічна анатомія ліктя та передпліччя, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія передньої та задньої ділянок ліктя. плеча. Топографічна анатомія передньої та задньої ділянок передпліччя. Шляхи поширення гнійних процесів. Проекційні лінії основних судинно-нервових пучків	2
21	Клінічна анатомія кисті, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія долонної та тильної ділянок кисті. Топографічна анатомія пальців руки. Проекційні лінії основних судинно-нервових пучків на кисті та пальцях.	2
22	Клінічна анатомія сідничної ділянки та стегна, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія сідничної ділянки, передньої та задньої ділянок стегна. Шляхи поширення гнійних процесів. Проекційні лінії основних судинно-нервових пучків цих ділянок.	2
23	Клінічна анатомія коліна та гомілки, її значення в реабілітології. Топографічна анатомія підколінної ямки, передньої та задньої ділянок гомілки. Шляхи поширення гнійних процесів. Проекційні лінії основних судинно-нервових пучків цих ділянок.	2
24	Клінічна анатомія стопи, її значення в реабілітології. Залік. Топографічна анатомія ділянок стопи та пальців. Шляхи поширення гнійних процесів. Проекційні лінії основних судинно-нервових пучків цих ділянок. Залік.	2
	Всього	30

Самостійна робота

№п/п	Тема	Кількість годин
------	------	-----------------

1.	Підготовка до практичних занять – теоретична підготовка та опрацювання практичних навичок	24
2.	Опрацювання тем, що не входять до плану аудиторних занять: -Розвиток клінічної анатомії в Україні. Основні етапи розвитку клінічної анатомії в Україні. Сучасний розвиток вітчизняної клінічної анатомії. Провідні топографоанатомічні школи медичних вишів України; -Ендоскопічна і роботизована техніка в клінічній анатомії. Основні етапи розвитку ендоскопічної техніки в Україні. Роботизована хірургія, її переваги. Принципи виконання роботизованих втручань. Перспективи розвитку роботизованої техніки; -Ендовідеохірургічні методи дослідження в клінічній анатомії. Історія розвитку ендовідеохірургічної техніки. Переваги лапароскопічних втручань. Техніка виконання ендовідеохірургічного втручання; -Особливості наукової термінології в клінічній анатомії. Поняття про Міжнародну анатомічну термінологію. Її значення для вивчення анатомії і уніфікації вивчення природничих і клінічних дисциплін. Основні анатомічні терміни, які розкривають топографію анатомічних об'єктів, та їх основні характеристики; -Череп у цілому. Череп у цілому. Вікові і статеві особливості будови черепа. Варіанти та аномалії розвитку кісток черепа. Рентгенанатомія черепа	18 4 3 3 4 4
	Разом	42

Індивідуальні завдання

Виконання індивідуальних завдань навчальною програмою не передбачено

Методи навчання

- вербальні (мінілекція, лекція із запланованими помилками, лекція «прес-конференція», проблемна лекція, пояснення, розповідь, бесіда, інструктаж);
- наочні (лекція-візуалізація, спостереження, ілюстрація, демонстрація);
- практичні (різні види вправлення, практика);
- репродуктивні (виконання різного роду завдань за зразком, виконання анатомічного препарування на біотренажерах);
- методи застосування знань та набуття і закріплення умінь і навичок (рольові та ділові ігри, метод проектів, метод моделювання професійних ситуацій, проведення «круглих столів», метод кейсів).

Форми і методи оцінювання

Вхідний та поточний контроль:

- усне та письмове опитування;
- перевірка самостійної роботи;
- тестування;
- практичний контроль;
- самоконтроль;
- самооцінка.

Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Проведення поточного контролю під час навчальних занять передбачає такі засоби: комп'ютерні тести, розв'язування ситуаційних задач, контроль практичних навичок із клінічної анатомії людини та знання анатомічних препаратів, з наступним аналізом і оцінюванням статевих, вікових, індивідуальних особливостей будови органів людини; аналіз топографо-анатомічних взаємовідношень органів і систем людини; варіантів мінливості органів, вад розвитку.

На кожному практичному занятті студент відповідає на тести за темою практичного заняття, на стандартизовані питання за матеріалом поточної теми і попередніх тем, знання яких необхідно для розуміння поточної теми. Демонструє рівень оволодіння практичними навичками відповідно до теми практичного заняття.

Викладач на практичному занятті оцінює знання кожного студента за чотирибальною системою відповідно до таблиці 1:

Таблиця 1

Стандартизовані узагальнені критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти в ПДМУ

За 4-бальною шкалою	Оцінка в ЕКТС	Критерії оцінювання
5 (відмінно)	A	Здобувач освіти виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили, володіє не менш ніж 90% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю.
4 (добре)	B	Здобувач освіти вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартизованих ситуаціях, самостійно виправляє помилки, кількість

		яких незначна, володіє не менш ніж 85% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю.
	C	Здобувач освіти вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом науково-педагогічного працівника, в цілому самостійно застосовувати її на практиці, контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок, володіє не менш ніж 75% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю.
3 (задовільно)	D	Здобувач освіти відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень з допомогою науково-педагогічного працівника може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих, володіє не менш ніж 65% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю.
	E	Здобувач освіти володіє навчальним матеріалом на рівні вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні. володіє не менш ніж 60% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю
2 (незадовільно)	FX	Здобувач освіти володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину матеріалу, володіє менш ніж 60% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю.
	F	Здобувач освіти володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнання і відтворення окремих фактів, елементів, володіє менш ніж 60% знань з теми як під час опитування, та усіх видів контролю.

На останньому практичному занятті залікового модулю проводиться переведення середнього балу за поточну успішність у бали відповідно до таблиці 2:

Таблиця 2

Уніфікована таблиця відповідності балів за поточну успішність, балам за ПМК, екзамен, та традиційній чотирьохбальній оцінці

Середній бал за поточну успішність (A)	Бали за поточну успішність з модуля (A * 24)	Бали за ПМК з модуля (A*16)	Бали за модуль та/або екзамен (A*24 + A*16)	Категорія ЄКТС	За 4-бальною шкалою
2	48	32	80	F	2
2,1	50	34	84	FX	незадовільно

2,15	52	34	86			
2,2	53	35	88			
2,25	54	36	90			
2,3	55	37	92			
2,35	56	38	94			
2,4	58	38	96			
2,45	59	39	98			
2,5	60	40	100			
2,55	61	41	102			
2,6	62	42	104			
2,65	64	42	106			
2,7	65	43	108			
2,75	66	44	110			
2,8	67	45	112			
2,85	68	46	114			
2,9	70	46	116			
2,95	71	47	118			
3	72	50	122	Е	3 задовільно	
3,05	73	50	123			
3,1	74	50	124			
3,15	76	50	126			
3,2	77	51	128			
3,25	78	52	130	D		
3,3	79	53	132			
3,35	80	54	134			
3,4	82	54	136			
3,45	83	55	138			
3,5	84	56	140	C	4 добре	
3,55	85	57	142			
3,6	86	58	144			
3,65	88	58	146			
3,7	89	59	148			
3,75	90	60	150			
3,8	91	61	152			
3,85	92	62	154			
3,9	94	62	156			
3,95	95	63	158			
4	96	64	160	B		
4,05	97	65	162			
4,1	98	66	164			
4,15	100	66	166			
4,2	101	67	168			
4,25	102	68	170			
4,3	103	69	172			

4,35	104	70	174	A	5 відмінно
4,4	106	70	176		
4,45	107	71	178		
4,5	108	72	180		
4,55	109	73	182		
4,6	110	74	184		
4,65	112	74	186		
4,7	113	75	188		
4,75	114	76	190		
4,8	115	77	192		
4,85	116	78	194		
4,9	118	78	196		
4,95	119	79	198		
5	120	80	200		

Залік студенти отримують на останньому практичному занятті. До заліку допускаються студенти, що відвідали всі практичні заняття (або відпрацювали пропущені заняття у встановленому порядку), виконали усі вимоги навчального плану, зокрема щодо дистанційного навчання, і набрали конвертовану суму балів не меншу за мінімальну –122 балів.

Оцінка з дисципліни виставляється кафедрою за традиційною (національною) 4-бальною шкалою на основі середньої кількості балів за поточну успішність. Шкала переводу середньої кількості балів у традиційну оцінку за 4-бальною шкалою дисциплін для всіх кафедр є єдиною (згідно з таблицею 2).

Оцінка з дисципліни не виводиться (не конвертується) в оцінки ECTS. Оцінка з дисципліни виставляється студенту не пізніше ніж на наступний робочий день після останнього заняття.

У разі, якщо студент не отримав залік до початку нового семестру, він одержує за дисципліну традиційну оцінку «2» і оцінку ECTS «F», що є підставою для відрахування.

Методичне забезпечення

1. Робоча навчальна програма
2. Методичні рекомендації для викладачів
3. Методичні вказівки для самостійної роботи студентів під час підготовки до практичного заняття та на занятті
4. Рекомендована література
5. Матеріали для контролю знань, умінь і навичок студентів:
 - тести різного рівня складності
 - ситуаційні задачі
 - комп'ютерні контролюючі програми
6. Відеофільми
7. Мультимедійні презентації
8. Силабус

Рекомендована література

Базова:

1. Клінічна анатомія та оперативна хірургія. Том 1; за ред. В.І.Півторака, О.Б.Кобзаря. – Вінниця: Нова книга, 2021. – 568 с.
2. Оперативна хірургія і топографічна анатомія голови та шиї; за ред. В.І.Півторака, О.М.Проніної. – Вінниця, 2016. – 312 с.

Додаткова:

1. Білаш С.М. Клінічна анатомія та оперативна хірургія ділянок і органів голови, шиї, грудей та живота. Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальність 222 «Медицина» / С.М.Білаш, О.М.Проніна, М.М.Коптев, А.В.Пирог-Заказникова. – Полтава: Друкарський салон «Копір сервіс», 2017. – 170 с.
2. Білаш С.М. Клінічна анатомія та оперативна хірургія поперекової ділянки, заочеревинного простору, таза і кінцівок. Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальність 222 «Медицина» / С.М.Білаш, О.М.Проніна, М.М.Коптев, А.В.Пирог-Заказникова, А.М.Білич. – Полтава: Друкарський салон «Копір сервіс», 2017. – 140 с.
3. Міжнародна анатомічна термінологія; за ред. проф. В. Г. Черкасова. – Вінниця : Нова Книга, 2010. – 392 с.
4. Неттер Ф. Атлас анатомії людини. Авторизоване українське видання другого англійського видання / Ф.Неттер, під ред. Ю.Б Чайковського. – Львів: Наутілус, 2004. – 592 с.

Інформаційні ресурси

1. Полтавський державний медичний університет. Кафедра анатомії з клінічною анатомією та оперативною хірургією. Здобувачу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://klanatomy.pdmu.edu.ua/resources>. - Назва з екрана.
2. Booksmed [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.booksmed.com/hirurgiya/>. – Назва з екрана.
3. Google книги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books/>. – Назва з екрана.
4. Kenhub [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kenhub.com> - Назва з екрана.
5. Gavitex [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gavitex.com/share/m6i5y8rq4>. – Назва з екрана.
6. MEDUNIVER БІБЛІОТЕКА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meduniver.com/Medical/Book/4.html>. – Назва з екрана.

Розробники:

доктор біологічних наук, професор Білаш С.М.,
кандидат медичних наук, доцент Коптев М.М.